

Стоян Атанасов

**ЦВЕТАН ТОДОРОВ:
АКСИОЛОГИЯ НА РАЗУМА**

София, 2011

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“

© Стоян Атанасов, автор, 2011

© Издателство „Изток-Запад“, 2011

ISBN 978-954-321-863-9

СТОЯН
АТАНАСОВ

ЦВЕТАН ТОДОРОВ:

АКСИОЛОГИЯ
на **РАЗУМА**

В памет на проф. Тодор Боров

Съдържание

ПРЕДИСЛОВИЕ	7
-------------------	---

1. ОБЗОРИ

ПЪТЯТ И ПОГЛЕДЪТ НА ЦВЕТАН ТОДОРОВ.....	12
---	----

2. ЕТЮДИ

ТЕКСТ И КУЛТУРА.....	38
ДИАЛОГИЧНОТО АЗ НА КРЪСТОПЪТЯ НА КУЛТУРИТЕ И ЛИТЕРАТУРИТЕ.....	57
РАЖДАНЕТО НА СУБЕКТИВНОСТТА И НЕЙНИТЕ ГРАНИЦИ	75
МОРАЛЪТ СРЕЩУ МОРАЛИЗМА.....	103
ИМИГРАНТЪТ.....	136
ПРИЯТЕЛЯТ.....	167

3. НА ПРАГА НА ТВОРБАТА (ПРЕДГОВОРИ, РЕЦЕНЗИИ)

ОТКРИВАНЕТО НА АМЕРИКА И ПРЕОТКРИВАНЕТО НА ХУМАНИЗМА.....	180
ЛАГЕРИ И НРАВСТВЕНОСТ	197
ИНТЕЛЕКТУАЛНАТА АВТОБИОГРАФИЯ НА ЦВЕТАН ТОДОРОВ	205

ПОСЛЕСЛОВ	
към българския читател на <i>Дълг и наслада</i>	217
АМЕРИКАНСКА ХЕГЕМОНИЯ И ЕВРОПЕЙСКА ИДЕНТИЧНОСТ	222
ЗАГРИЖЕНОСТ ЗА ЛИТЕРАТУРАТА.....	229
ЕВРОПЕЙСКАТА ИДЕНТИЧНОСТ И ПРЕПОДАВАНЕТО НА ЛИТЕРАТУРА.....	234
ПОДВИЖНИТЕ ПЯСЪЦИ НА ЦИВИЛИЗАЦИЯТА И ВАРВАРСТВОТО.....	242
ЗА КРАСОТАТА, ЗА АБСОЛЮТА И ЗА ЖИВОТА ТУК НА ЗЕМЯТА.....	249
ВМЕСТО ЕПИЛОГ	275
ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА.....	278
ПОКАЗАЛЕЦ.....	286

ПРЕДИСЛОВИЕ

Богатото научно и есеистично творчество на Цветан Тодоров е сравнително добре познато в България. Освен на стотици статии, той е автор на повече от 30 книги. Шестнадесет са преведени на български. Две негови годишници – шейсетата и шейсет и петата – бяха отбелязани с научни конференции у нас. Докладите от тях бяха публикувани в два сборника¹. Множество статии и рецензии са отразявали в българската преса и в специализираната периодика новоизлезли книги и есета на Цветан Тодоров. Те са включени в пълната библиография „Цветан Тодоров в България“, съставена от Аделина Германова². Специално внимание заслужава дискусиата, организирана през 2004 г. от Ивайло Знеполски, с участието на Богдан Богданов, Михаил Неделчев, Георги Лозанов и Христо Тодоров. Там читателят ще намери интересна, макар и твърде калейдоскопична оценка на творчеството на Цветан Тодоров и на присъствието му в България³. От близо четвърт век и аз участвам в българската рецепция на Тодоров. Публикувал съм рецензии и бележки за негови книги. Някои от тях съм представял с предговори към българския читател. На няколко пъти съм се заемал и с по-задълбочени етюди по определен проблем. Тогава съм правил напречен разрез на цялостната продукция на Тодоров от гледна точка на изследваната тема. Опитвал съм се и да полагам Тодоров в по-широки теоретични рамки.

---

¹ *Цветан Тодоров: подвижната мисъл*, Сборник с изследвания в чест на Цветан Тодоров, изд. „ЛИК“, София, 2001; *Цветан Тодоров – теоретик и хуманист*, издателски център „Боян Пенев“, София 2009.

² Вж. *Цветан Тодоров теоретик и хуманист*, цит. съч., с. 285–299.

³ Вж. *Литературен вестник*, № 29, 15–21 септември 2004.

Смея да твърдя, че между петте основни мои етюди върху Тодоров има тематична последователност и дълбока връзка. Дано не съм допуснал и много повторения между тях! Тези етюди представляват основното ядро на книгата. Те са залог и за нейното единство. А то следва да се търси и в наслагванията и резонансите между тях и по-кратките текстове – предговори и рецензии, – които съм му посвещавал. За улеснение на читателя написах един встъпителен обзор „Пътят и погледът на Цветан Тодоров“. Там предлагам панорама на неговото научно дело и очертавам основните линии на еволюция през близо половин вековната му научна дейност. За нуждите на този обзор съм използвал части от свои рецензии. Други мои рецензии са поместени отделно редом с предговори в третия раздел на книгата, озаглавен „На прага на творбата“. Подредил съм ги по хронологията на оригиналните издания на книгите на Тодоров във Франция. В края на втория раздел „Етюди“ добавих и един по-личен поглед към приятеля Цветан Тодоров с надеждата да вдъхна повече живот на „статуята“ на учения, която съм издигал преди това.

В края на 80-те години на миналия век, след обрата в изследователските интереси на Тодоров – отказа (но не отричането) от структурализма и завръщането към традицията на хуманизма – критиката заговори за „Тодоров 1“ и „Тодоров 2“. Повечето от моите текстове се отнасят за „Тодоров 2“. Не защото „Тодоров 1“ заслужава по-малко внимание с десетте си фундаментални книги по теория на литературата. Причината за неравномерния обхват на Тодоровото дело в тази книга е, от една страна, от практическо естество: през последните 25 години, откакто пиша за Тодоров, едва смогвам да следя и отразявам новонаписаното от него (още повече, че през това време съм превел пет негови книги и редактирал превода на други шест). Имам още едно извинение пред „Тодоров 1“: под влияние на „Тодоров 2“ и аз се отдалечих от чистата литературна теория. Така повечето от моите коментари и анализи са посветени на ценностната ориентация в рефлексията на Тодоров. Затова озаглавих тази книга *Цветан Тодоров: аксиология на разума*. Не ми е трудно да си представя възраженията на моя „герой“ към думата „аксиология“. Знам, че тя е прекалено техническа в него-

вите очи. Две са основанията ми да се спра на нея: 1) не намирам друг толкова кратък еквивалент; 2) и Бахтин, както Тодоров го посочва в книгата си за него, нарича *аксиологични* дейностите в сферата на междуличностните отношения и на морала. Там се формират и поставят на изпитание ценностите. Ще ми се да вярвам, че тази книга, родена от книгите на Тодоров, ще фамилиаризира българския читател с думата „аксиология“. И ще му помогне да я изпълни с конкретно съдържание.

1.
ОБЗОРИ

ПЪТЯТ И ПОГЛЕДЪТ НА ЦВЕТАН ТОДОРОВ¹

*Мъдростта – която иначе се състои
повече в действието и въздържането
от действие, отколкото в знанието –
се нуждае все пак и от науката
не за да се учи от нея, а за да
проправи път на предписанието си
и му придаде трайност.*

Имануел Кант²

Цветан Тодоров – теоретик на литературата, философ, есеист – е роден на 1 март 1939 г. в София, в семейството на проф. Тодор Боров, библиограф и литературен историк, и Харитина Пеева-Плачкова. Завършва руска езикова гимназия в 1956 г. и Българска филология в Софийския университет (1961 г.). Работи една година като учител в с. Дългопол (1961–62). През периода 1961–64 г. публикува на български език в специализирани периодични издания шест статии по проблеми на поетиката в българската литература (Е. Пелин, К. Константинов, Д. Дебелянов). През 1963 г. заминава за Франция като стипендиант. Работи върху докторска дисертация под ръководството на Ролан Барт. Защищава я успешно през 1966 г. и я публикува под заглавието *Литература и означаване*³. Тук Тодоров застъпва тезата

---

¹ Първоначалният кратък вариант на този текст бе публикуван в сборника *Цветан Тодоров: подвижната мисъл*, изд. „ЛИК“, София, 2001.

² Имануел Кант, *Основи на метафизиката на нравите*, „Наука и изкуство“, София, 1974, с. 46.

³ Tzvetan Todorov, *Littérature et signification*, Paris, Librairie Larousse, 1967.

за поетиката като наука за литературния дискурс. Според него предмет на поетиката не е нито описанието, нито тълкуването на литературната творба, а специфичните езикови условия на създаване и означаване на художествения текст. Възгледите си за литературна наука Тодоров оформя под влиянието на руските формалисти, чиито представителни изследвания той превежда и коментира на френски език в книгата *Теория на литературата*¹. Със следващите си книги *Граматика на Декамерон*², *Въведение във фантастичната литература*³ (1970), *Поетика на прозата*⁴ (1971), Тодоров се утвърждава като един от най-талантливите представители на френския структурализъм в литературознанието. Характерни за неговите изследвания са теоретичният синтез и типологизацията. *Поетика на прозата* разкрива по блестящ начин мястото на отделни литературни похвати и художествени закономерности в шедеври на световната литература (*Одисея, Хиляда и една нощ, Търсенето на Граала, Декамерон, Записки от подземното* и др.). *Въведение във фантастичната литература* е посветено на фантастиката като особено показателна форма на литературно самосъзнание („литературността, това е способността на знака да бъде възприеман сам по себе си, а не като препратка към нещо друго“)⁵. Появата на фантастиката през XVIII век – епохата на Просвещението, на разума и на индивида като върховна ценност – свидетелства за отказа от илюзорното отъждествяване на литературата с действителността. В този смисъл фантастичната литература следва принципа на това, което Якобсон нарича *поетическа функция*. Дискурсите на фантастиката приемат всякакъв тип „научен

---

¹ *Théorie de la littérature, textes des formalistes russes réunis, présentés et traduits par Tzvetan Todorov, préface de Roman Jakobson, Paris, Seuil, 1965.*

² Tzvetan Todorov, *Grammaire du Décaméron*, Paris, Mouton, 1969.

³ *Въведение във фантастичната литература*, превод от френски Крассимир Кавалджиев, изд. „Сема РИШ“, 2009.

⁴ *Поетика на прозата*, превод от френски Албена Стамболова, София, изд. „Народна култура“, 1985.

⁵ Tzvetan Todorov, « La poétique », in *Qu'est-ce que le structuralisme ?*, Paris, Seuil, 1968, p. 108. Тук и по-нататък всички цитати от френски език без изрично посочване на преводача са в мой превод – С.А.

език“ за света, ала в крайна сметка утвърждават себе си не като *изразяване* на нещо, предхождащо ги или стоящо извън тях, а като *създаване* на нов свят на значения.

През 1970 г. Тодоров основава с Жерар Женет списание *Поетик*, в което публикуват свои изследвания най-видните представители на съвременното литературознание от цял свят. Тодоров ръководи *Поетик* до 1978 г. През 1972 г. публикува в съавторство с Освалд Дюкро *Енциклопедичен речник на науките за езика*¹ – труд, който е едновременно изследователска равностетка, справочник и въвеждащо помагало в областта на съвременните лингвистични теории и категории. Фактът, че *Речникът* е преведен на девет езика (италиански, португалски, испански, немски, японски, английски, албански, сръбски, български) му придава универсалност и значимост, която е актуална и днес.

Идеите за чиста литературност и строга научност, които Тодоров отстоява в началото на седемдесетте години, през втората половина на десетилетието отстъпват място на историческата поетика, на която са посветени книгите *Теории за символа*², *Символизъм и интерпретация*³, *Жанровете на дискурса*⁴. Впоследствие Тодоров изоставя литературното теоретизиране *отвътре*, за да насочи вниманието си към проблематика от общокултурен и морален характер, при която прочитът на литературните творби се вписва, от една страна, в перспективата на историята на мисълта и, от друга, в личния опит на автора. Пишещият Аз на Тодоров излиза от своята анонимност, скъсва с претенциите за научна обективност, за да се определи като инстанция на постоянно актуализираното осмисляне на света, на връзките между Аза и другите.

Началото на поврата в изследователските интереси на Тодоров откриваме в книгата му *Михаил Бахтин, диалогични*

---

¹ Частта от речника, написана от Тодоров, е публикувана на български под заглавието *Семиотика. Реторика. Стилистика*, превод от френски: Мая Горчева, Гергана Дачева, Красимир Кавалджиев, Марта Савова, изд. „Сема РШ“, София, 2000.

² Tzvetan Todorov, *Théories du symbole*, Paris, Seuil, 1977.

³ Tzvetan Todorov, *Symbolisme et interprétation*, Paris, Seuil, 1978.

⁴ Tzvetan Todorov, *Les genres du discours*, Paris, Seuil, 1978.

ят принцип¹. Вниманието на Тодоров е насочено към ролята, която Бахтин отрежда на културата като смислова среда с определящо значение за възприемането на литературната творба, но и за осмисляне на индивидуалното човешко поведение. Тодоров акцентува Бахтиновото разбиране за културата преди всичко като словесно явление: „съхранени в колективната памет слова (както общи места и стереотипи, така и необикновени слова), спрямо които всеки субект трябва да ситуира себе си“ (с. 8). Как протича това ситуиране? Тодоров откроява у Бахтин два типа дейности: *познавателна* (спрямо текста и културата) и *аксиологична* (спрямо другите, по силата на морални норми и ценности). Съчетанието на познавателната и аксиологичната дейности поражда *разбирането*: „тук не става дума за точно и пасивно отражение, за повторения в мен чужд опит (впрочем подобно повтаряне е невъзможно), а за това опитът да се пренесе в съвсем различна аксиологична посока, чрез нови оценъчни и формиращи категории“ (М. Бахтин, „Автор и герой в естетическа дейност“, по Ц. Тодоров, цит. съч., с. 39). Сред съществените условия за пълноценното протичане на разбирането Тодоров посочва три Бахтинови категории: *другост*, *извънпоставеност* (вненаходимост) и *диалогичност*. Другостта е онази фаза на себепознанието, при която Азът възприема себе си посредством другия; тук другият е не обект или отсъстващо „той“, а „ти“, присъстващо редом с Аза, влизащо в диалог с него. Измежду множеството значения на Бахтиновата диалогичност, Тодоров отдава предпочитанието си на диалога между Аза на критика и художествения текст. Извънпоставеността пък предполага непринадлежност към явлението или средата, която изследваме, като гаранция не толкова за обективност, колкото за диалогичност. Без другост, без извънпоставеност диалогът е невъзможен. В този смисъл трите категории са хипостазни. Те са залегнали и в основата на книгата *Завладяването на Америка. Въпросът за другия*² (1982).

¹ Tzvetan Todorov, *Mikhaïl Bakhtine, le principe dialogique*, Paris, Seuil, 1981.

² Българско издание: *Завладяването на Америка. Въпросът за другия*, превод от френски Стоян Атанасов, УИ „Св. Кл. Охридски“, София,

Завладяването на Америка е културологично изследване. Откриването и колонизирането на Новия континент интересуват Тодоров като събитие, чийто отзвук е оформил до голяма степен нашето съвремие. Тодоров проследява гледните точки на основните фигури на завладяването – Колумб, Кортес, Лас Касас, Дуран, – които съпоставя със своята собствена позиция. Субективната перспектива релативизира историческата обективност, превръща историческото събитие в мисловно и морално битие. От друга страна, посредством историята субективната етика става съизмерима с универсалните морални ценности, без които от историческата истина биха останали само голи факти. Книгата на Тодоров разкрива по проникновен начин епопеята на евроамериканската среща като един невъзможен диалог. Логиката на завладяването е несъвместима с тази на диалогичността. Диалогът предполага принципно признаване на другия като субект, различаващ се от Аза, но равнопоставен нему. Идеологията на ренесансовия хуманизъм, съпътстваща завладяването на Америка, утвърждава по-скоро стойността за човека изобщо, отколкото за личността като индивид. Другостта, заложена в идеята за диалогичност, е историческа категория от следващ период и тя не фигурира сред ценностите на XVI век. Осмислянето на историята предполага не разкриване на нейните закони, а преместване на познавателната и оценъчната гледна точка, от която настоящето се вижда в миналото. „Не смятам – заключава Тодоров, – че историята следва някаква система, нито че така наречените исторически „закони“ позволяват да се определят бъдещите или дори сегашните социални форми. Вярвам по-скоро, че осъзнавайки относителността, тоест произволността на определен аспект от нашата култура, ние вече донякъде го преместваме, и че историята (не науката, а нейният предмет) не е нищо друго освен поредица от такива незабележими премествания“¹.

Новата изследователска ориентация на Тодоров закономерно води до равносметка на собствените му възгледи за ли-

---

1992. Второ преработено и допълнено (с две приложения) издание, изд. „Изток-Запад“, София, 2010.

¹ Цит. по второто българско издание, с. 280.

тературната критика, както и за големите критици, повлияли на личното му оформяне като литератор. Такъв е предметът на *Критика на критиката*¹. Тодоров се дистанцира от редица авторитети (Сартър, Бланшо, Барт и др.), които, макар и по различен начин, надценяват ролята на творбата за сметка на социалния контекст и на собствената си критическа позиция. Тодоров застъпва тезата за диалогична критика, където текстът на автора и текстът на критика са равнопоставени. Критическият дискурс е не само осмисляне на авторския текст. Той добива стойност и на нравствена постъпка спрямо писателя. Според Тодоров необходимостта от подобна нравственост произтича от природата на критическия текст, който, за разлика от затворения авторски текст, е отворен, доколкото може да продължи да коментира първичния текст или да се връща към него неограничен брой пъти. Нравствеността на критика предполага той лоялно да „дава думата“ на писателя, чиято творба коментира. Ала нравствеността сама по себе си е недостатъчна. Осмислянето на творбата изисква от критика да се *стреми към истината*. Не към някаква обективна истина, съществуваща извън текста, нито към иманентна истина, заложена в уникалността на текста, а към истината, родена от наслаждането между художествения свят на творбата, личния опит на читателя и способността му да анализира историческите реалности.

Във фундаменталното си изследване *Ние и другите*² Тодоров отново се връща към въпроса за Другия, но тук проблематиката се вписва в рамките на националната общност. Как френското „Ние“ гледа на другите? В събирателното „Ние“ влизат френските автори, изградили политическата мисъл във Франция през XVIII и XIX век. Към това „Ние“ Тодоров, живеещ от 1963 г. във Франция, причислява и своето „Аз“. Но мястото му в колективното „Ние“ на французите не е безпроблемно. Неговото „Аз“ не се отъждествява изцяло с френското „Ние“ и тази дистанция е предпоставка за диалог с „говорителите“ на френ-

---

¹ Tzvetan Todorov, *Critique de la critique*, Paris, Seuil, 1984.

² Tzvetan Todorov, *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*, Paris, Seuil, 1989.

ското колективно съзнание (Монтескьо, Дидро, Русо, Токвил, Шатобриан, Ренан, Мишле и др.).

Какви са границите и обхватът на „Ние“? „Ние“ не е сбор от индивиди, а съзнание за принадлежност към определен социум: етническа група, нация, раса, човечество. Обособяването на всяка от тези общности предполага ясно отношение към останалите по-малки или по-големи групи. Посредством категориите *универсалност* и *относителност* Тодоров очертава механизма, по който „Ние“ определя себе си в противовес на „Другите“. Полюсът на нацията като относително „Ние“ откриваме у Монтен. Неговите *Опити* отчитат ролята на местните обичаи, които до голяма степен определят облика на един народ. От извода за относителното място на нацията Монтен логически стига до идеята за търпимост спрямо другите нации. Но в Монтеновата толерантност към чуждото, съжителстваща с консерватизма и привързаността към родното, Тодоров долавя не възприемане на ценности, различни от нашите, а безразличие към тях (с. 62). Хелвещият застъпва друга разновидност на политическия релативизъм, основаващ се на разума, който пък е подчинен на интереса. Тук политическият релативизъм е последица от индивидуалния релативизъм: колкото индивиди, толкова и интереси, обуславяни от присъщия на всеки човек егоцентризъм. Хелвещият формулира правото като израз на интереса на мнозинството, нещо, в което Тодоров съзира социална опасност: „Има нещо ужасяващо в този социален проект, където истината и справедливостта излизат неизменно от устата на мнозинството, а престъпното престава да бъде такова, ако се окаже полезно за държавата“ (с. 68). Третият вид релативизъм е историческият. Според неговия представител Ернст Ренан етическите и естетическите убеждения на хората се променят с времето и пространството и не могат да следват абсолютни стойности.

На противоположния полюс стои универсализмът. Неговите разновидности Тодоров обобщава в три групи. 1) Изначален био-психологически универсализъм на човешкия вид. На него обръща особено внимание Клод Леви-Строс. 2) Финален универсализъм, почиващ на идеята за световна държава с хомогенно население (Кондорсе). 3) Методологически универсализъм,

предполагащ всеобща рамка на диалог между „Ние“ и „Другите“. Тодоров отдава предпочитанието си на тази категория на универсалното. Нейни главни представители във Франция са Монтескьо – застъпник на умереността, на равновесието между „Ние“ и „Другите“ – и Русо, който осмисля идеала за хармонията (нелишена от драматизъм) между гражданина (принадлежащ към една относителна общност – отечеството) и човека (част от универсалната общност – човечеството).

Книгата е опит да се формулират детерминантите на „Ние“ и на „Другите“. Нарушеният диалог между „Ние“ и „Другите“ е последица от предозирането на детерминантите в едното или другото поле. Когато „Ние-Нация“ попадне под въздействието на хипертрофирани национални фактори, стига се до национализъм. Абсолютизира ли се ролята на „Ние-Раса“, резултатът е расизъм. Безрезервната вяра във всемогъществото на науката се изражда в сциентизъм; правотата на единствената религия – във фанатизъм. Всъщност тези прояви на свръхопределеното „Ние“ са изоморфни и се срещат много по-често в комбиниран, отколкото в чист вид. При тях „Другите“ биват омаловажавани, отричани, мразени.

Сред силите, превъзносящи образа на „Другите“, Тодоров сочи на първо място *екзотизма*, като предпочитание на „Другите“ пред „Ние“, на „другаде“ пред „тукашното“. Но екзотизмът с неговата частна (еротизъм, Лоти) и радикализирана (Сегален) разновидност е противоречив, дори парадоксален. „Познаването е несъвместимо с екзотизма, ала и непознаването на свой ред не подхожда за хвалене на другите; а именно това би искал да бъде екзотизмът – похвала в непознаването“ (с. 298). Друг екзотичен образ на „Другите“ се появява в т.нар. *примитивизъм*. В обектива на примитивизма „Другите“ се превръщат в обратно копие на „Ние“. Екзотичният примитивизъм приема две измерения: 1) времево – в мотива за „Златния век“, където далечното митично минало се идеализира за сметка на упадъчното настояще; 2) пространствено, при което образът на „добрия дивак“, на „естественния“ човек се противопоставя на цивилизованото, покварено „Ние“.

Непознаването на „Другите“ и последиците от него – тяхното пренебрегване или прехваляване – не е толкова въпрос

на нежелание те да бъдат опознати, колкото на несъвършен познавателен инструментариум. В опознаването на другите ние влагаме ценностна разлика, която би трябвало да запазим единствено за моралната област, за разграничаване на Доброто от Злото, на Добродетелта от Порока. Заключителните разсъждения на Тодоров обосновават необходимостта всеки дял на хуманитаристиката да се обвърже с нравствените ценности. Последните би следвало да определят използването на научната истина. В противен случай науката, поставила се извън етиката, рискува да се превърне в тоталитарна идеология или да обслужва такава. В равнопоставеността между „Ние“ и „Другите“ Тодоров вижда възможност за обновяване на хуманистичната традиция.

Следващата книга *Поуките на историята*¹ е сборник с есета, които прилагат върху отделни исторически явления основните изводи на *Ние и другите*. Понятията етническа група, нация, стоящи в основата на „Ние“ и на „Другите“, са абстрактни. Те добиват конкретно съдържание, когато биват обвързани с културни реалности и тъкмо такива реалности са предмет на това изследване, което получава престижната Женевска награда за хуманитаристика „Жан-Жак Русо“ за 1991 година. През същата година Тодоров публикува и *На предела*². Предмет на изследването са фашистките и съветските концлагери – пространство, в което Тодоров търси и същността на тоталитаризма и най-съкровеното в нравствената природа на човека. По времето на подготовката на книгата свидетелствата за лагерите в тоталитарна България още не са станали публично достояние. Впоследствие, след издаването на сборника *В името на народа* – свидетелства на бивши наши лагеристи, Тодоров пише встъпителна студия към неговия френски превод³.

---

¹ Tzvetan Todorov, *Les morales de l'histoire*, Paris, Grasset & Fasquelle, 1991.

² Цветан Тодоров, *На предела*, превод от френски Виктория Къосовска и Мария Георгиева, изд. Народна култура, София, 1994.

³ *Au nom du peuple. Témoignages sur les camps communistes*, Paris, Editions de l'Aube, 1992.